

2. De verworvenheden van de Bijbelwetenschap

[Wat wil het wetenschappelijk Bijbelonderzoek?](#)

[Onontvreembare verworvenheden](#)

[Enkele diepgewortelde misvattingen](#)

Wat wil het wetenschappelijk Bijbelonderzoek?

Voorop staat dat de Bijbelwetenschap zich nooit ten doel heeft gesteld om het geloof te ondermijnen. Dat bepaalde geloofsvoorstellingen, die op een letterlijk verstaan van de Bijbel waren gebaseerd, op de helling zijn geraakt, moet niet aan de Bijbelwetenschap worden toegeschreven, maar aan de natuurwetenschappen. Dit geldt voor de opvattingen die men op grond van de Bijbel had over de aarde als centrum van ons zonnestelsel, over de ouderdom van de aarde en over de wijze waarop het heelal ontstaan is. Naarmate de natuurwetenschappen dieper waren gaan doordringen in de geheimen van onze wereld en zij ons inzichten verschaften die niet op vage vermoedens maar op feiten waren gebaseerd, was het onvermijdelijk dat het oude mythische wereldbeeld plaats moest maken voor een nieuw: het wetenschappelijke.

Daarnaast waren de door de natuurwetenschap gedane ontdekkingen mede aanleiding tot een nieuwe oriëntatie op de Bijbelse gegevens, die de wetenschappelijke bestudering van de Bijbel heeft gestimuleerd. Het inzicht dat het Bijbelse scheppingsverhaal geen geschiedschrijving is en dat het Oud-oosterse wereldbeeld van de oude Israëlieten niet opgevat moet worden als een openbaringsfeit, kwam pas in tweede instantie. Het zou daarom onjuist zijn te denken dat het de Bijbelwetenschap was, die de ineensstorting van geloofsvoorstellingen betreffende ontstaan en ontwikkeling van de aarde heeft bewerkstelligd. Het is eerder zo dat de Bijbelwetenschap mensen heeft kunnen helpen om, na de ineensstorting van hun oude op de Bijbel gebaseerde wereldbeeld, de Bijbel anders en beter te lezen en de resultaten van de natuurwetenschappen in hun geloof te integreren.

Verre van het geloof te hebben willen ondermijnen, heeft de Bijbelwetenschap het christelijk geloof een alternatieve Bijbelbeschouwing geboden, waardoor christenen zichzelf in de moderne wereld konden handhaven zonder van de Bijbel te vervreemden. Dat deze mogelijkheid niet optimaal werd benut, was een gemiste kans, en dat de integriteit van andersdenkenden en wetenschappelijke onderzoekers van de Bijbel veelal in twijfel werd getrokken, kan alleen maar betreurd worden. Het feit dat de vervreemding van de moderne mens van de Bijbel en diens boodschap hand over hand kon toenemen, moet niet toegeschreven worden aan de Bijbelwetenschap, maar aan de starheid van de traditionele kerkelijke leer en de onwrikbaarheid van het volksgeloof.

Zonder bewust bulldozer te willen zijn, had de Bijbelwetenschap echter wel de uitwerking dat een aantal misvattingen en waanvoorstellingen omtrent de Bijbel gecorrigeerd kon worden. Dit effect deelt zij overigens met alle andere wetenschappen, omdat het nu eenmaal bij wetenschapsbeoefening hoort

om in het zoeken naar de waarheid alles wat onwaar, quasi en pseudo is te ontmaskeren. Daardoor kan ze haar deel bijdragen tot de sanering van onze Bijbelbeschouwing en op deze wijze de theologie en de kerk, en daarmee de maatschappij van dienst zijn. In hoeverre en in welke opzichten het moderne Bijbelonderzoek onze visie op de Bijbel gewijzigd heeft, zal ik verderop bespreken.

Evenmin als het de expliciete bedoeling van wetenschap is om het geloof te ondermijnen, beoogt ze om de Bijbel, die de heilige Schrift van de kerk is, te ontluisteren. Toen de Bijbel met de opkomst van het moderne Bijbelonderzoek voorwerp van wetenschappelijk onderzoek werd, sprak het vanzelf dat hij ontdaan moest worden van zijn dogmatische erekleden, de traditionele kwalificaties waarmee de kerk de status van haar heilige Schrift tot uitdrukking tracht te brengen: 'Woord van God', 'geïnspireerde Schrift' en 'Gods openbaring'. Anders gezegd, het object van onderzoek van de Bijbelwetenschap is niet de heilige Schrift, maar de Bijbel. De 'meerwaarde' van de Bijbel als heilige Schrift is iets dat in principe buiten het bestek van het wetenschappelijk Bijbelonderzoek valt. Het is niet de taak van de Bijbelwetenschapper, maar van de dogmaticus om zich daarover te buigen. Wel zou het wenselijk zijn dat de dogmaticus bij de Bijbelwetenschap te rade gaat en met de Bijbelwetenschapper in dialoog blijft.

Het object van onderzoek van de moderne Bijbelwetenschap is primair de verzameling Bijbelse geschriften die in de loop van ongeveer duizend jaar ontstaan zijn, in een tijd die meer dan tweeduizend jaar van de onze verwijderd is. Wie deze tijd- en cultuurgebonden literaire producten wil verstaan naar hun ware aard en diepste intentie, moet tijdgenoot zien te worden van hun auteurs. Het gaat erom zo goed mogelijk door te dringen tot de werkelijkheid van toen en de ware toedracht van zaken op het spoor te komen. Kortom, het doel van de Bijbelwetenschap is om de grootst mogelijke zekerheid te verschaffen over het ontstaan, de literaire vorm, samenstelling en eigen aard van de Bijbelse geschriften en over de tijd, de leef- en denkwereld van de mensen die ze hebben voortgebracht en verzameld.

Wie zich dit ten doel stelt, mag aanspraak maken op de kwalificatie 'Bijbelgetrouw'. Deze term wordt in behoudende kringen gebruikt ter aanduiding van iemand die de traditionele fundamentalistische visie op de Bijbel erop nahoudt. Het gaat in die kringen in feite om trouw aan de traditie, ook al zeggen ze dat het om trouw aan de Bijbel gaat. Ter wille van het zindelijk gebruik van woorden, verdient het daarom aanbeveling om hiervoor een andere term dan 'Bijbelgetrouw' te gebruiken: bijvoorbeeld 'traditiegetrouw' of 'getrouw aan de belijdenis'. In meer dan één opzicht heeft de Bijbelwetenschap ons de ogen geopend voor het feit dat de traditionele Bijbelbeschouwing in menig opzicht bepaald niet trouw aan de Bijbel is. Zoals ik verderop zal laten zien, staat ze vaak haaks op de Bijbel en vormt daardoor een struikelblok voor het rechte verstaan ervan. Bijbelgetrouw en traditiegetrouw zijn twee. Hetzelfde geldt voor Bijbelwetenschap en traditioneel Bijbelgeloof.

Onontvreembare verworvenheden

Wat heeft de Bijbelwetenschap tot dusver bereikt? Een wetenschap mag namelijk beoordeeld worden op haar resultaten: aan de vruchten kent men immers de boom. In dit verband vragen sommige mensen zich af of je wel van 'resultaten' kunt spreken. "Zijn het niet allemaal maar hypothesen?" wordt soms gezegd. Als je onder 'resultaten' verstaat de uitkomst van een onderzoek, of de vrucht die een studie oplevert (Van Dale), dan kunnen wij de vruchten van het Bijbelonderzoek wel degelijk resultaten noemen. Veel resultaten kunnen we zelfs kwalificeren als verworvenheden die niet meer terug te draaien zijn en die ons nooit meer ontnomen kunnen worden. Uiteraard kunnen we dan niet van onbetwistbare 'bewijzen', onomstotelijke 'feiten' of 'absolute zekerheden' spreken, zoals in het geval van de natuurwetenschappen. In de Bijbelwetenschap werken we immers, zoals in alle andere geesteswetenschappen, nu eenmaal met hypothesen, die steeds op hun houdbaarheid en juistheid getoetst en bijgesteld moeten worden. De werkelijkheid van twee-, drieduizend jaar geleden kunnen wij niet meer precies achterhalen; wat wij wel kunnen doen, is die werkelijkheid zo goed mogelijk in kaart te brengen.

In behoudende kringen wordt het feit dat er in de Bijbelwetenschap met hypothesen en redelijke waarschijnlijkheden gewerkt wordt, soms aangegrepen om de resultaten van wetenschappelijk Bijbelonderzoek te negeren en zich vast te klampen aan de 'zekerheden' van de traditie. Wie dat doet, verliest uit het oog dat ook van zulke 'zekerheden' geldt dat ze niet méér zijn dan hypothesen, en vaak heel slechte. Van veel traditionele opvattingen over de Bijbel en zijn inhoud moeten we in het licht van wetenschappelijk onderzoek constateren dat ze op onwetendheid en goedgelovigheid berusten, waarbij er vaak een heel simplistische voorstelling van de werkelijkheid wordt gegeven. Daarvan zal ik verderop in dit boek verschillende voorbeelden geven. Als ik zou moeten kiezen, dan heb ik liever een goed onderbouwde wetenschappelijke hypothese dan een 'zekerheid' uit de traditie, die de toets van de wetenschap niet kan doorstaan. Omgekeerd zal ik altijd een redelijk lijkende traditionele opvatting verkiezen boven een wilde hypothese.

Er zijn mensen die graag met de Bijbelwetenschap in zee willen gaan, maar tegenwerpen, zoals iemand mij eens schreef, "als de beoefenaars hiervan elkaar tegenspreken, brengt mij dat toch enigszins in verwarring". Gezien het hypothetische karakter van een historische wetenschap als de Bijbelwetenschap, is het alleszins te verwachten dat geleerden van elkaar verschillen en elkaar tegenspreken. Er bestaan nu eenmaal geen eenduidige antwoorden op de vragen waarmee we in het Bijbelonderzoek worden geconfronteerd. We zullen gewoon moeten accepteren dat er altijd verschil van inzicht onder geleerden zal blijven bestaan. Dit mag echter nooit een vrijbrief zijn om de traditionele onkritische opvattingen omtrent de Bijbel als *de* waarheid te omhelzen. Indien er één ding is waarover alle serieuze Bijbelgeleerden het eens zijn, dan is het dat de simplistische en vaak naïeve ideeën over de Bijbel in vele opzichten elke binding met de werkelijkheid missen. Er zijn veel zaken

waarover, vooral wat de grote lijnen betreft, grote eenstemmigheid onder geleerden bestaat, ondanks het verschil van mening over details.

Welke resultaten heeft het wetenschappelijk Bijbelonderzoek opgeleverd en wat zijn de onontvreembare verworvenheden die niet meer terug te draaien zijn? Ik wil proberen ze in de volgende zeven punten samen te vatten, die ik in het kort nader zal toelichten:

1. De totstandkoming van een arsenaal van kennis ter ontsluiting van de Bijbel
2. De herontdekking van het menselijke van de Bijbel
3. Nieuw licht op het ontstaan van de Bijbel
4. De wereld van de Bijbel in kaart gebracht
5. De sanering van de traditionele uitlegkunde
6. Verdiept inzicht in de Bijbelse geschiedschrijving
7. Een meer genuanceerde visie op de theologische aspecten van de verhalende literatuur.

1. Een arsenaal van kennis opgebouwd

Bijbelgeleerden hebben de afgelopen twee eeuwen een indrukwekkend arsenaal van kennis en hulpmiddelen voor de ontsluiting van de Bijbel opgebouwd, zoals kritische tekstuitleg, woordenboeken, concordanties, encyclopedieën, commentaren, handboeken, monografieën en een groot aantal specialistische artikelen. Dat is tegelijkertijd het bewijs dat het Bijbelonderzoek in die tijd boven het niveau van de vaak oppervlakkige en ondeskundige traditionele Bijbeluitleg is uitgestegen en tot wetenschap in de volle zin van het woord is geworden. Daarnaast is er in de laatste 25 jaar van de twintigste eeuw een groot aantal populair wetenschappelijke publicaties voor een breder publiek beschikbaar gekomen, waardoor de kloof tussen de Bijbelwetenschap en het grondvlak van de samenleving definitief kleiner is geworden. Er is geen gebrek meer aan goede informatie over de Bijbel en zijn inhoud. Iedereen kan daar zijn voordeel mee doen. Of deze informatie al verwerkt is in de leer en belijdenissen van de kerk, is een heel andere zaak.

2. De herontdekking van het menselijke van de Bijbel

Zonder te ontkennen dat de Bijbel een heel bijzonder boek is, dat een uniek geloofsgetuigenis bevat, heeft de Bijbelwetenschap het web van geheimzinnigheid en bovennatuurlijkheid rond de Bijbel verbroken. We zijn tot de ontdekking gekomen dat we te maken hebben met een door en door menselijk boek: een verzameling van tijd- en cultuurgebonden documenten, een voortbrengsel van normale mensen van vlees en bloed, die ondanks het verschil in tijd en milieu niet eens zo ver van ons afstaan. Ze wekken niet de indruk over bovennatuurlijke gaven te hebben beschikt. In hun denken en geloofsvoorstellingen waren zij kinderen van hun tijd, met alle beperkingen van dien, en bij het schrijven van hun geschriften zijn ze feilbare mensen gebleven. Door de ontdekking van het menselijke van de Bijbel is het overduidelijk gebleken hoezeer de Schrift 'een schat in aarden vaten' is. Daarom is het van cruciaal belang onderscheid te maken tussen de 'verpakking' en de inhoud.

Wat het Nieuwe Testament betreft, ligt de ontdekking van het menselijke op een ander vlak: de ontdekking, beter gezegd, de herontdekking van de historische Jezus. Daarbij is aan het licht gekomen hoezeer de menselijke Jezus van de drie synoptische evangeliën in de kerkleer en kerkelijke traditie op de achtergrond is geraakt en door de goddelijke Christus van de kerk is verdrongen. In de grote stroom van studies over de historische Jezus is onomstotelijk aangetoond hoe eenzijdig het in de kerk gangbaar geworden beeld van Jezus is in vergelijking met dat van de evangeliën. Wat van de kant van de wetenschap is gesignaleerd, is dat er een onmiskenbare discrepantie is tussen het kerkelijke belijden en het Bijbelse getuigenis. In hoofdstuk 3, in het paragraafje 'Korte uitweiding: de dood van Jezus een zoenoffer?', ga ik in het kort op dit eenzijdig beeld van Jezus in. Dit probleem dat reeds in de negentiende eeuw expliciet aan de orde werd gesteld, was gedurende de twintigste eeuw een heet hangijzer waar dogmatici zich doorgaans aarzelend aan hebben gewaagd. Mede onder invloed van de Barthiaanse theologie, met haar uitgesproken christomonistische karakter, die de traditionele eenzijdige kerkleer nieuw leven heeft ingeblazen, heeft de doordenking van dit probleem grote vertraging opgelopen. In de eenentwintigste eeuw zullen de dogmatici dit vraagstuk serieuzer dan tot nu toe onder ogen moeten zien. Het lijkt een goed voorteken voor de aanstaande discussie te zijn, dat op de valreep vóór de eeuwwisseling twee gereformeerde theologen, de nieuwtestamenticus C.J. den Heijer en de dogmaticus H.M. Kuitert, in navolging van meerdere roependen in de woestijn, die hen voorgaan zijn, een duidelijk standpunt hebben ingenomen.

3. Nieuw licht op het ontstaan van de Bijbel

Een andere grote verworvenheid is het verdiepte inzicht in het ontstaan van de afzonderlijke geschriften van het Oude en het Nieuwe Testament en het proces waarbij ze in canonieke verzamelingen terechtgekomen zijn. Er is veel nieuw licht komen te vallen op het auteurschap van de verschillende Bijbelboeken en op de manier waarop men in de Bijbelse tijd met mondelinge en schriftelijke tradities omging. Daardoor is de onhoudbaarheid van de simplistische traditionele opvattingen hieromtrent onomstotelijk aangetoond. Het inzicht dat de Bijbelse geschriften niet toegeschreven kunnen worden aan enkele - volgens de kerkleer, geïnspireerde - auteurs, maar dat ze het resultaat zijn van een lang en ingewikkeld proces van literatuurvorming waaraan honderden schrijvers hebben meegewerkt, is niet alleen van wetenschappelijk belang, maar heeft ook consequenties voor de schriftopvatting van de kerk. De leer van de inspiratie van de Schrift, waarmee de bijzondere status en het gezag van de Bijbel tot uitdrukking wordt gebracht, is namelijk gebaseerd op de veronderstelling dat de Bijbelse geschriften de pennenvruchten zijn van enkele 'geïnspireerde' schrijvers. In de Slotbeschouwing kom ik hier nader op terug.

4. De wereld van de Bijbel in kaart gebracht

Door de ontdekking van talloze buiten-Bijbelse geschriften, zowel in de *Umwelt* van het Oude Testament, als in de joodse en hellenistische wereld waarin het Nieuwe Testament ontstaan is, zijn we tegenwoordig veel beter in staat de Bijbelse geschriften in hun context te situeren en van daaruit te verstaan. De bestudering van de Bijbel is daardoor niet eenvoudiger geworden, maar het grote voordeel is dat we de Bijbelse geschriften nu kunnen evalueren tegen de achtergrond van de hen omringende contemporaine literatuur. Daardoor krijgen we beter zicht, zowel op de vele overeenkomsten met de buiten-Bijbelse literatuur als op de uniekheid en het geheel eigen karakter van de Bijbelse geschriften.

5. De sanering van de Bijbelse uitlegkunde

De Bijbelwetenschap, met haar historisch-kritische methode van de exegese, heeft ons de ogen geopend voor de grote willekeur die gaat heersen wanneer andere, in de kerk gangbaar geworden exegetische methoden worden toegepast, zoals de 'theologische', 'christologische', 'typologische', en 'allegorische' exegese van het Oude Testament. In het licht van de wetenschappelijke uitleg van de Bijbel is het grote bezwaar tegen zulke methoden dat men, op zoek naar een diepere 'theologische' waarheid, volstrekt voorbijgaat aan de historische werkelijkheid en aan de concrete situatie waarin een tekst is verankerd. Daarmee schiet men voorbij aan de eigenlijke intentie van de auteur, die op deze wijze niet tot zijn recht kan komen. Om een voorbeeld te noemen: de *typologische* exegese maakt op een kunstmatige manier gebruik van het Oude Testament, doordat de daarin voorkomende uitspraken en gebeurtenissen worden opgevat als 'voorbeeld' of 'voorafschaduwing' van zaken die later in het Nieuwe Testament 'vervuld' zouden worden. Op basis hiervan werd in de kerkleer de verhouding tussen het Oude en het Nieuwe Testament tot uitdrukking gebracht in het onnatuurlijke schema van 'belofte en vervulling', waardoor de eigen aard, de zelfstandige waarde en het eigen, veel bredere geloofsgetuigenis van het Oude Testament wordt miskend. De *allegorische* methode van schriftuitleg, die evenals de typologische reeds in de oude kerk heel geliefd was, verwaarloost de woordzin van een tekst en schiet voorbij aan de bedoeling van de schrijver, door te zoeken naar een 'hogere waarheid' die achter de woorden van een tekst verborgen zou liggen. Op deze wijze raakt de waarheid natuurlijk helemaal zoek. Wij kunnen eenvoudig niet meer op een dergelijke a-historische manier omgaan met historisch bepaalde documenten, althans willen wij hen tot hun recht laten komen.

De verwerping van uitlegmethoden die achter de grammatische zin van schriftwoorden een 'diepere waarheid' zoeken, houdt echter niet in dat Bijbelwetenschappers alleen maar oog hebben voor de strikt grammatische betekenis van woorden. Integendeel, er wordt juist alles in het werk gesteld om de volle betekenis, inclusief de symboliek, van de door de Bijbelse auteurs gebruikte woorden, beelden en metaforen te achterhalen. Wij hebben geleerd om ook tussen de regels door te lezen en zo de in en achter de woorden liggende denkwereld te ontdekken. Er staat vaak in een tekst meer, en soms wat anders dan wat er op het eerste gezicht staat. In dit verband heb ik eerder - in *Wat zegt de Bijbel in*

Gods Naam? - verwezen naar de treffende uitspraak van de dichter Martinus Nijhoff, die ik beschouw als de vuistregel voor alle uitlegkunde: "Lees wat er staat! Lees! Er staat niet wat er staat!"

6. Verdiept inzicht in de Bijbelse geschiedschrijving

Een uiterst belangrijke, misschien de meest fundamentele verworvenheid, is het verdiepte inzicht dat we gekregen hebben in de Bijbelse geschiedschrijving. De intensieve bestudering van de oudtestamentische verhalende literatuur heeft ons geleerd hoe de schrijvers omgingen met historische gebeurtenissen die ze zich nog herinnerden en hoe ze gebruik maakten van allerlei overleveringen uit de traditie die veelal wel, maar soms helemaal niet op historische gebeurtenissen berustten. Het inzicht dat ze geen onderscheid maakten tussen een historisch en een fictief verhaal heeft ons laten beseffen dat we uiterst voorzichtig moeten zijn om niet alles wat in de vorm van geschiedenis beschreven wordt, ook inderdaad als geschiedenis op te vatten. Het ene verhaal is het andere niet! Daarom is het onjuist om generaliserend van 'Bijbelgeschiedenis' te spreken en de Bijbel te gebruiken als een geschiedenisboek - zie het volgende hoofdstuk. Om een waar beeld van de werkelijkheid te krijgen, moeten we heel kritisch omgaan met de Bijbelse geschriften als bron van historische informatie en er steeds op bedacht zijn om feit en fictie van elkaar te onderscheiden.

De archeologie is daarbij een belangrijke hulpmiddel gebleken. Hoewel de resultaten van de opgravingen aanvankelijk vaak gebruikt werden om het 'gelijk van de Bijbel' te bewijzen, werden de rollen later omgekeerd en ging de archeologie hoe langer hoe meer vraagtekens zetten bij het Bijbelse ontwerp van de geschiedenis van Israël. Vast is komen te staan dat de oudtestamentische beschrijving van de geschiedenis, die gedurende de Babylonische ballingschap tot stand is gekomen, een uitgesproken ideologisch doel diende: om de aanspraak van de landloos geworden Israëlitische ballingen op het land Kanaän te onderbouwen. De boodschap van alle verhalen in de boeken Genesis tot Jozua is: Kanaän is het land dat God ons geschonken heeft! - wat uiteraard een claim vanuit hun geloof is. De geschiedschrijvers maakten daarbij met name gebruik van de idee van de goddelijke beloftes van nageslacht en land aan de aartsvaders, waarmee ze alle Israëlitische stamgroeperingen een gemeenschappelijk verleden toedichtten. Ze stelden het zo voor als zouden alle stammen betrokken zijn geweest bij de uittocht uit Egypte, de zwerftocht door de woestijn onder leiding van Mozes en de verovering van het land Kanaän onder Jozua. In werkelijkheid is de voorgeschiedenis van Israël heel anders verlopen.

De sterk overdreven beschrijving van de uitgestrektheid en grootheid van het rijk van David en Salomo, dat afgeschilderd wordt als het ideaalbeeld van een Israëlitische staat, diende hetzelfde doel. Wie tegenwoordig een geschiedenis van Israël zou willen schrijven, zal rekening moeten houden met het ideologische karakter van de Bijbelse geschiedschrijving, wil hij er niet ook een vertekend beeld van geven. Over een vertekend beeld gesproken: het gangbare beeld van het verblijf van de oude Israëlieten in Palestina, dat telkens rond de twist om het bezit van land tussen Israëli's en Palestijnen

opduikt, als zouden de Israëlieten sedert de tijd van David en Salomo de *enige* bewoners en bezitters van het land zijn geweest, is onjuist en ongegrond. Behalve gedurende de kortstondige heerschappij van de Makkabeeën over een vrij klein gebied (165-63 v. C.), is er *nooit* een tijd geweest, dat de joden dat land alleen voor zichzelf hadden. Ze hebben het *altijd* al met de andere bewoners moeten delen. De door de Bijbelwetenschap verworven inzichten hieromtrent kan een bijdrage leveren aan een vreedzame oplossing van het probleem.

7. Een meer genuanceerde visie op de theologische aspecten van de verhalende literatuur

Op grond van onze inzichten in de Bijbelse geschiedschrijving, en de verhalende literatuur in het algemeen, hebben we beter zicht gekregen op het theologisch karakter ervan: de manier waarop de auteurs hun geloof in de aanwezigheid en het handelen van God in de geschiedenis literair tot uitdrukking brachten. Mijn eigen onderzoek naar het 'spreken' van God, zoals dat literair onder woorden wordt gebracht door middel van goddelijke monologen en dialogen, die door stereotiepe formules worden geïntroduceerd, heeft verrassend nieuw licht geworpen op dit aspect van de oudtestamentische verhalende literatuur. Het is meer dan ooit duidelijk geworden dat het handelen van God in de wereld niet iets is dat de Bijbelse auteurs als een objectief waarneembaar gebeuren *uit* de geschiedenis hebben *afgelezen*, maar iets dat ze *in* de geschiedenis *ingelezen* hebben. Het 'spreken' van God is daarom geen historische maar een puur theologische notie. Door deze begripsverheldering kan de gangbare opvatting, als zou de Bijbelse geschiedschrijving een historisch verslag zijn van het handelen en spreken van God in de geschiedenis, fundamenteel worden gecorrigeerd.

Deze opvatting is voor een deel gebaseerd op de dogmatische veronderstelling van de 'openbaring' van God in de geschiedenis van het oude Israël. De verhalende literatuur met diens theologische componenten berust echter niet op een historische 'openbaring', maar behelst het getuigenis van mensen over hun geloofservaringen in hun omgang met God, ervaringen die ze als 'openbaring' presenteren. Het gaat om de uitspraken van mensen die vanuit hun geloof zeggen dat God zich aan hun voorouders geopenbaard had, mensen die zeggen dat Hij in hun geschiedenis gehandeld en gesproken had. God sprak bij wijze van spreken. Daarmee is nieuw licht komen te vallen op het beeld dat in het Oude Testament van God wordt geschetst. Dat beeld van God representeert niet zijn *identiteit* (die een groot mysterie is en altijd zal blijven), maar zijn *imago* onder mensen: zoals mensen zich Hem vanuit hun geloofservaringen en vanuit hun geloofsovertuigingen voorstellen. Daarom is het Godsbeeld dat we in de Bijbel tegenkomen, niet het beeld van God zoals Hij werkelijk is, maar het beeld dat de Bijbelse auteurs zich van Hem hebben gevormd. In de Bijbelse geschiedschrijving wordt over God gesproken alsof Hij een *historische persoon* was, die met andere historische figuren communiceerde, maar in feite is Hij een *personage* in een geloofsverhaal. En over deze Personage wordt niet anders gesproken dan met gebruikmaking van literaire technieken: gefingeerde dialogen, antropomorfismen, beeldspraak en metaforen.

Het spreekt vanzelf dat deze inzichten verreikende consequenties hebben voor ons eigen beeld van God en voor de manier waarop wij over de Bijbelse godsvoorstellingen spreken. We zouden eigenlijk nooit meer ongenueanceerd over God mogen denken en spreken door het bezigen van is-zinnen en heeft-zinnen, zoals 'God *is* een man' of 'God heeft het joodse volk uitverkoren' en 'God *heeft* immers zelf gezegd dat..'. Wij horen op zijn minst te zeggen: 'de oude Israëlieten hebben zich God veelal als mannelijk *voorgesteld*', of 'zij *geloofden* in een goddelijke verkiezing' en 'zij *geloofden* dat God...' of 'ik *geloof* dat..'. Kortom, we zullen ter wille van een zindelijk taalgebruik op onze formuleringen moeten letten. Dit geldt ook voor historiserende beweringen als 'Mozes heeft de Tien Geboden op de berg Sinai van God ontvangen' of 'de Tora is bij de Sinai aan Israël gegeven' en geijkte termen als 'het Heilige Land', 'het Beloofde Land' of 'het uitverkoren volk'.

Samenvattend: het wetenschappelijk Bijbelonderzoek stelt ons in staat, enerzijds, te onderscheiden tussen zin en onzin, waarheid en verdichtsel, feit en fictie, tussen historische constatering en geloofsuitspraken, en anderzijds, inzicht te krijgen in de manier waarop de Bijbelse auteurs hun geloofsovertuigingen tot uitdrukking brachten en daarbij God ter sprake brachten. Wetenschappelijk gefundeerde kennis van zaken kan ertoe bijdragen dat de geschriften van de Bijbelse auteurs recht worden verstaan en tot hun recht komen. Een goed verstaan van de Bijbel zal ertoe leiden dat we hem beter zullen waarderen en op een meer verantwoorde manier gaan gebruiken, en dat we genuanceerder over God gaan denken en spreken.

Enkele diepgewortelde misvattingen

In de volgende zes hoofdstukken wil ik dieper ingaan op een aantal diepgewortelde misvattingen omtrent de Bijbel en zijn inhoud. De moeder van alle misvatting is naar mijn oordeel de traditionele, fundamentalistische schriftbeschouwing, die in weerwil van de verworvenheden van de Bijbelwetenschap nog steeds opgeld doet. Deze schriftopvatting wordt in de eerste plaats gekenmerkt door een ongenueanceerd *literalisme*: het domweg letterlijk verstaan van alles wat in de Bijbel staat, waarbij men of geen oog heeft voor metafoor, hyperbool en symboliek, of er op een rationalistische manier mee omgaat.¹

Een tweede fundamenteel kenmerk is haar starre *historisme*: de overdreven waardering van het concreet historische in die zin dat iets volkomen waardeloos is als het niet echt gebeurd is. Deze schriftopvatting heeft door haar grote eenzijdigheid geleid tot allerlei misvattingen omtrent de Bijbelse verhalende literatuur, doordat ze als geschiedenis werd en vaak nog wordt opgevat. In mijn bespreking van deze eenzijdige opvatting in hoofdstuk 3 zal ik tegelijkertijd laten zien welke grote rol de *niet-historische* leerverhalen in de Bijbel spelen.

---

¹ Ik neem hierbij voor dit verschijnsel de in het Engels gebruikte term *literalism* over. Vergelijk *The New Oxford Dictionary of English, 1998*: "the interpretation of words in their usual or most basic sense, without allowing for metaphor or exaggeration: *biblical literalism*."

In aansluiting daarbij bespreek ik in hoofdstuk 4 het misverstand met betrekking tot het gebruik van getallen in de Bijbel, als zou het om letterlijk bedoelde cijfers gaan, waarbij men vaak volkomen voorbijgaat aan de rijke symboliek van de gebruikte getallen. Aan het ongenueanceerde literalisme en historisme van de fundamentalistische schriftbeschouwing moet ook het misverstand omtrent het 'spreken' van God geweten worden, als zou het om een zintuiglijk waarneembaar spreken gaan. Zoals ik in hoofdstuk 6 zal uitleggen, gaat het om een 'spreken' in het hart en is het 'spreken' van God vooral een manier om een geloofsovertuiging theologisch onder woorden te brengen.

De grote misvatting in verband met de Bijbelse geboden is dat men alle geboden en voorschriften in het Oude Testament ongenueanceerd op een lijn stelt en opvat als uitdrukking van de eeuwig geldende wil van God voor alle mensen. Ik zal in hoofdstuk 5 duidelijk maken dat in de Bijbel zelf al duidelijk onderscheid wordt gemaakt tussen, enerzijds, constante, universeel geldige maatschappelijk-ethische geboden, en anderzijds, allerlei variabele, particularistische en aan ontwikkeling en verandering onderhevige cultisch-religieuze voorschriften die bedoeld waren de identiteit van Israël te midden van de andere volken in stand te houden. Een goed omgaan met de Bijbelse geboden houdt in dat we dit onderscheid nooit uit het oog mogen verliezen.

Ten aanzien van de profetische geschriften heerst nog altijd de misvatting als zouden de Bijbelse profeten toekomstvoorspellers geweest zijn. Erger nog, men heeft zich laten wijsmaken dat de profeten over de hoofden van hun tijdgenoten heen voorspellingen hebben gedaan die op onze tijd betrekking hebben. Daarmee wordt hun groot onrecht gedaan en kunnen hun geschriften niet tot hun recht komen. In feite waren ze predikers die zich primair bezig hielden met hun eigen tijd en zich tot hun tijdgenoten richtten. Vanuit hun analyse van en inzicht in het heden van hun eigen tijd confronteerden ze hun hoorders en lezers van Godswege met de werkelijkheid en met de consequenties van hun doen en laten. Daarbij openden ze perspectieven voor de toekomst en spraken bepaalde verwachtingen uit. En dat is heel wat anders dan de toekomst voorspellen. Trouwens, een verwachting is iets anders dan een voorspelling. In hoofdstuk 7 wordt deze misvatting aan de kaak gesteld en wordt de ware aard van de profetische geschriften uiteengezet. In aansluiting hierop ga ik in hoofdstuk 8, aan de hand van een bespreking en evaluatie van de Bijbelse toekomstverwachting, nader in op de onzin rond het zogeheten 'einde der tijden' die uit de misvattingen omtrent de profetische literatuur is voortgevloeid en bovendien op een aantal andere misverstanden berust.

Na de kritische bespreking en de rechtzetting van de genoemde misvattingen zal ik in het negende hoofdstuk mijn eigentijdse Bijbelbeschouwing uiteenzetten en een pleidooi houden voor het behoud en het goed functioneren van de Bijbel in kerk en samenleving.